

УДК 371.471(075.8)

Надія ЯЦЕНЮК,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри німецької філології
Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії
імені Тараса Шевченка

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ – ХХ СТОЛІТЬ

У статті охарактеризовано підготовку вчителів іноземної мови кінця ХІХ – ХХ століть. Розкрито процес формування системи професійної підготовки майбутніх педагогів на основі певних етапів. Висвітлено основні дисципліни, що вивчалися студентами. Здійснено порівняльний аналіз навчальних планів двох педагогічних вишів, які готують майбутніх учителів до викладання іноземної мови в початковій школі.

Ключові слова: вчитель іноземної мови, підготовка, навчальний план, навчальні дисципліни.

В статті дана характеристика підготовці учителів іноземного мови кінця ХІХ – ХХ століть. Розкрито процес формування системи професійної підготовки майбутніх педагогів на основі певних етапів. Висвітлено основні дисципліни, які вивчалися студентами. Представлено порівняльний аналіз навчальних планів двох педагогічних вишів, які готують майбутніх учителів до викладання іноземного мови в початковій школі.

Ключевые слова: учитель иностранного языка, подготовка, учебный план, учебные дисциплины.

The article is devoted to the training of foreign language teachers in the late of XIX-XX centuries; the process of formation of the professional training system of the future teachers in the form of stages is analysed in the article; the basic disciplines which are studied by the students are observed; comparative analysis of the curricula of two pedagogical universities is done.

Key words: foreign language teacher, training, curriculum, academic discipline.

Постановка проблеми. Підготовка вчителя іноземної мови, з одного боку, віддзеркалює загальні проблеми вітчизняної вищої педагогічної освіти, а з іншого – має свої особливості.

Об'єктивно оцінити й осмислити сучасний стан системи вищої освіти можна лише в контексті історичного виміру її розвитку. О. Сухомлинська з цього приводу зауважує: «Нині неможливо розпочати розв'язання проблеми, не визначивши, що ж було зроблено до цього, від чого потрібно відштовхнутись, розвиваючи нове знання» [7, с. 8]. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне висвітлити у нашому дослідженні історичні витоки підготовки вчителів іноземної мови у вищих навчальних закладах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження під керівництвом відомих психологів В. Давидова, Л. Занкова, Д. Ельконіна, Г. Костюка, Н. Менчинської та ін. були спрямовані на підвищення теоретичного рівня початкової освіти, її виховної й розвивальної спрямованості. До найбільш актуальних і перспективних проблем, на нашу думку, варто віднести підвищення якості освіти, її професійної спрямованості, які у наукових працях В. Бондаря, Н. Бібік, О. Матвієнко, С. Ніколасової, О. Пометун, С. Царьової та ін. пов'язані з удосконаленням у педагогічну практику ВНЗ компетентісно орієнтованої стратегії навчання.

Метою статті є розкриття особливостей підготовки учителів іноземної мови у навчальних закладах України кінця ХІХ – ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Початок ХІХ ст. ознаменувався заснуванням у 1802 р. Міністерства народної освіти і розбудовою державної системи шкільних навчальних закладів, до якої увійшли чотирикласні гімназії, однорічні приходські та дворічні повітові училища (лише в гімназіях викладалися класичні й нові мови – латинська, німецька, французька).

Вимоги реальної освіти і підготовки людей, здатних спілкуватися іноземними мовами, потребували розробки нових методів навчання іноземної мови. У цей час методисти звертають особливу увагу на початковий ступінь оволодіння мовою, акцентуючи насамперед увагу на тому, як дитина вимовляє окремі звуки і звукосполучення, як відтворює в реченнях засвоєний лексичний матеріал та граматичні структури, як веде бесіду на повсякденні теми.

Наприкінці ХІХ ст. ситуація з викладанням іноземних мов була надзвичайно складною: з одного боку, зростає інтерес до вивчення так званих нових мов (німецької, французької), а з іншого – спостерігалася відсутність у державі вищих навчальних закладів, які б займалися підготовкою вчителів, які викладатимуть ці іноземні мови. Дуже часто іноземці, носії мови, яких запрошували проводити уроки іноземної мови, не володіли російською мовою, що негативно позначалося на навчальному процесі. Тому в цей час постало питання про відкриття романо-германських відділень у Харківському і Київському університетах.

Процес формування системи професійної підготовки вчителів іноземної мови представлено науковцями у вигляді наступних етапів:

- 1909-1917 рр. – етап розробки змісту фахової підготовки вчителя іноземної мови;
- 1917-1930 рр. – етап розробки нових організаційних форм професійної підготовки в умовах радянської системи освіти;
- 30-ті рр. ХХ ст. – етап становлення в Україні закладів професійної іншомовної освіти;
- 1940 – перша половина 60-х рр. ХХ ст. – етап удосконалення професійної підготовки вчителів іноземної мови;
- 1964-1991 рр. – етап розквіту системи підготовки вчителів іноземної мови;
- 1991 р. і до сьогодні – етап трансформаційних змін у структурі та змісті підготовки вчителя іноземної мови [5].

На початку ХХ ст. було взято курс на фахову підготовку вчителів нових західноєвропейських мов. Із цією метою на історико-філологічному факультеті впроваджується додаткова спеціальність. Підготовка студентів-неофілологів (так називали майбутніх фахівців із нових мов у перші роки навчання) носила загальний, історико-філологічний характер. Характерною ознакою тогочасної неофілологічної підготовки був непостійний склад фахових навчальних курсів, викликаний нестачею відповідних кадрів. До предметів, що викладалися відносно постійно, належали такі, що читалися на відділеннях класичної філології, а саме: історія західноєвропейської літератури, готська мова, порівняльне мовознавство, порівняльна граматики індоєвропейських мов, санскрит та ін.

Після того, як проблему кадрів частково було вирішено за рахунок відряджень молодих науковців на навчання за кордон, а частково шляхом підготовки викладачів на власних університетських кафедрах, запроваджуються лекційні курси історичної граматики німецької і французької мов, граматики англійської мови, порівняльної граматики романських мов, вступу до германської і романської філології та ін. Крім того, викладалися предмети, що були спрямовані на розвиток країнознавчих знань. Студенти опановували в основному дисципліни, зорієнтовані на розвиток у них лінгвістичних та соціокультурних знань, наприклад, давньо-верхньо-німецьку та зендську мови, історію провансальської літератури, відвідували практичні заняття з історії Німеччини тощо. Означені навчальні предмети на історико-філологічному факультеті свідчили про тогочасну нефілологічну освіту, зокрема про «похідний» характер змісту філологічної підготовки. обов'язковим для студентів було читання творів латинських і грецьких авторів, переклад текстів із російської мови на стародавні.

Практичні заняття того часу полягали у виконанні граматичних вправ, усному і письмовому викладі питань (фонетика, граматики), читанні й аналізі рефератів. Серед університетських професорів домінувала думка, що основу підготовки студентів повинні становити фахові науки, а практичних умінь вони мають набувати самостійно, поза стінами навчального закладу. Шкільна практика навчальним планом не передбачалася, що, на нашу думку, є суттєвим недоліком тогочасної педагогічної освіти.

За університетським типом будувалися Київські жіночі курси, де у 1909-1910 рр. було відкрито романо-германське відділення. Ці курси давали хорошу практичну підготовку, адже до навчальних планів

було включено методику викладання іноземної мови.

1917-1920-ті роки характеризуються реформуванням старої системи освіти і побудовою нової – національно зорієнтованої. У цей час було взято курс на підготовку студентів до роботи в конкретній сфері. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови (нових і стародавніх мов) здійснювалася в Києві, Харкові, Одесі та Кам'янці-Подільському. Як і раніше, у навчальних планах не передбачалося методичної підготовки студентів.

Суттєвим кроком у реформі вищої школи стало створення у 20-х рр. ХХ ст. інститутів народної освіти, котрі прийшли на зміну всім попереднім інституційним формам. Підготовка вчителів іноземних мов здійснювалася на секціях мови і літератури Київського, Одеського та Харківського інститутів народної освіти. Кожна секція ділилася на три групи:

- слов'янських мов і літератури;
- романських мов;
- англосаксонських і германських мов.

Головним завданням секції була підготовка не просто викладача, а організатора навчального процесу. При цьому важливого значення надавалося засвоєнню «техніки мови» (мається на увазі не лише практичне оволодіння мовою (4 год. на тиждень), а перш за все формування в студентів загального і соціально-політичного світогляду, критичного мислення, організаторських та пропагандистських умінь), педагогічній практиці (була представлена такими формами, як педагогічна, громадсько-політична, політехнічна). Разом із тим, було вдосконалено й урізноманітнено форми і методи організації навчального процесу, зростання їх творчого потенціалу; впроваджено курс методики викладання іноземної мови; обмежено кількість мов, що є обов'язковими для вивчення. Однак були відсутні такі курси, як вступ до романської/германської філології, історична граматики, порівняльна граматики романських/германських мов, історія фахової мови, латинська мова. Отже, досконале знання конкретної іноземної мови не було першочерговим завданням вищої педагогічної школи.

30-ті роки ХХ ст. характеризуються створенням чотирирічного Українського інституту лінгвістичної освіти (УІЛО, м. Київ) і трирічних лінгвістичних технікумів (Харків, Одеса, Миколаїв, Кам'янець-Подільський). Ці навчальні заклади в той час відносилися до закладів вищої педагогічної освіти, хоча кожен мав свої особливості. Зокрема, лінгвістичний інститут був більше спрямований на мовну підготовку, адже передбачав вивчення двох мов – основної (фахової) та додаткової, тут також виділялися години на факультативні дисципліни.

Поява вищезначених навчальних закладів, на думку дослідників, спричинила позитивні зміни у вищій освіті, а саме: збільшувалася кількість висококваліфікованих фахівців з іноземної мови; поглиблювалися методичні знання студентів; розпочалася робота зі створення підручників і додаткової літератури для середньої та вищої школи; розвивалися мовознавчі основи фахової підготовки (наприклад, формувалися знання з фонетики та морфології іноземної мови); зросла кількість годин на вивчення фахової мови (1120 аудиторних годин на основну мову, 485 – на додаткову в лінгвістичному інституті та 846 год. – у лінгвістичному технікумі).

У цей час робиться акцент на ролі іноземної

мови як засобі міжнародного спілкування. Так, у 1935 р. Український інститут лінгвістичної освіти було переведено до Харкова і перейменовано в Харківський державний педагогічний інститут іноземних мов. У 1936 р. при ньому відкрився Харківський учительський інститут іноземних мов із підготовки вчителів для 5-7 класів. Лінгвістичні технікуми поступово зникали, проте з'явилися нові виші – Дніпропетровський та Одеський інститути іноземних мов. Також було внесено зміни у навчальні плани ВНЗ: увесь курс вивчення іноземної мови вперше поділено на фонетику, граматику, практику мови; виокремлено лексикологію і стилістику; з'являється нова дисципліна – країна, мова якої вивчається; виші відмовляються від латини та другої іноземної мови.

У повоєнні роки продовжують відкриватися нові інститути іноземних мов (Київський, Житомирський, Горлівський та ін.), а також факультети іноземних мов у педінститутах.

Зазначимо, що до 60-х рр. ХХ ст. завершилося становлення підготовки вчителя іноземної мови. У наступні періоди відбувається вдосконалення фахової підготовки педагога: покращується навчально-методичне забезпечення викладання іноземної мови (розробляються нові програми, підручники, словники); зменшується аудиторне навантаження на студента за рахунок відведення годин на самостійну роботу.

Найважливіші зміни в розвитку освіти 60-х – початку 70-х рр. ХХ ст. вчені пов'язують із розпочатою реформою в початковій освіті. Експериментальне дослідження під керівництвом Л. Занкова будувалося на принципах навчання на підвищеному рівні складності матеріалу, збільшення питомої ваги

теоретичних знань, високого темпу їх засвоєння, усвідомлення дітьми процесу учіння, різнобічного розвитку всіх учнів, у тому числі й найслабших [4].

Починаючи із 1978 р., відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 22 грудня 1977 р. «Про подальше вдосконалення навчання виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовку їх до праці» [3] вивчення іноземної мови розпочинається на рік раніше – із четвертого класу.

Кінець 60-х – початок 90-х рр. – період розквіту системи підготовки вчителів іноземної мови, що позначився введенням другої іноземної мови, курсів теоретичної фонетики та граматики, розгортанням наукової роботи студентів, упровадженням новітніх засобів навчання.

Архівні джерела та періодичні видання («Учительська газета», журнали «Початкова школа», «Іноземні мови», «Іноземні мови в навчальних закладах», «Іноземні мови в школі») містять матеріали, присвячені проблемі підготовки майбутнього вчителя іноземної мови, зокрема і для початкової школи [1; 2].

Підготовка майбутніх педагогів до навчання молодших школярів іноземної мови здійснюється двома шляхами – через факультети іноземних мов та через педагогічні факультети, студенти яких отримують спеціалізацію «Іноземна мова».

Із метою з'ясування особливостей підготовки вчителя іноземної мови нами були проаналізовані навчальні плани спеціальності «Мова та література (англійська, німецька)» Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії імені Тараса Шевченка та Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (див. табл.).

Таблиця

Перелік навчальних дисциплін, які викладаються у ВНЗ, що готують майбутніх учителів до викладання іноземної мови в початковій школі (нормативна складова)

№ з/п	Назва дисципліни	Назва вищого навчального закладу, кількість годин на дисципліну		
		Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка	Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка	
		факультет іноземних мов	відділення «Початкова освіта», спеціалізація «Англійська мова»	
Цикл гуманітарної і соціально-економічної підготовки				
1.	Історія України	108	108	108
2.	Політологія	72	72	72
3.	Філософія	108	108	108
4.	Історія української культури	72	72	72
5.	Українська мова (за професійним спрямуванням)	—	108	108

Цикл професійної та практичної підготовки				
6.	Загальна психологія	—	—	108
7.	Психологія	216	216	—
8.	Вікова психологія	—	—	108
9.	Основи психодіагностики	—	—	72
10.	Педагогічна психологія	—	—	108
11.	Педагогіка	216	162	—
12.	Загальні основи педагогіки	—	—	90
13.	Історія педагогіки	—	54	90
14.	Основи педагогічної майстерності	72	72	90
15.	Школознавство	—	—	54
16.	Дидактика	—	—	162
17.	Теорія виховання	—	—	126
18.	Методика виховної роботи	—	—	90
19.	Основи науково - педагогічних досліджень	36	—	72
20.	Основи педагогічної творчості	—	—	90
21.	Педагогічні технології в початковій школі	—	—	90
Дисципліни спеціальності				
22.	Практичний курс іноземної мови (нім., англ.)	1980	1944	342
23.	Практична граматики	972	576	—
24.	Практична фонетика	504	432	—
25.	Країнознавство	72	108	72
26.	Методика викладання іноземних мов	144	108	—
27.	Друга іноземна мова	1080	1080	—
28.	Англійська мова фахового спрямування	—	—	234
29.	Шкільний курс англійської мови з методикою викладання	—	—	162
30.	Література Англії	72	72	90
31.	Теоретичний курс англійської мови	—	—	72
32.	Іноземна мова за професійним спрямуванням	—	—	72
33.	Стилістика	180	180	—
34.	Теоретична граматики	144	144	—
35.	Теоретична фонетика	180	180	—
36.	Лексикологія	180	180	—
37.	Актуальні проблеми викладання іноземної мови	36	—	—
38.	Історія мови	108	108	—
39.	Теорія і практика перекладу	72	72	—
Практика				
40.	Педагогічна практика зі спеціалізації	—	—	216
41.	Педагогічна практика (виробнича)	204	216	—
42.	Педагогічна практика в літніх оздоровчих закладах	—	36	162
43.	Педагогічна практика (навчальна)	210	210	324

У процесі аналізу було встановлено, що суттєвих відмінностей як у переліку навчальних дисциплін, які вивчаються у цих вищих навчальних закладах, так і в кількості годин, відведених на їх засвоєння, немає. Чільне місце серед курсів відведено фаховим дисциплінам (практична граматики, практична фонетика, практичний курс іноземної мови, лексикологія, методика викладання іноземних мов та ін.), оскільки саме на них базується професійна підготовка майбутніх учителів іноземної мови. Цикл професійної і практичної підготовки представлений тут лише фундаментальними дисциплінами (психологія, педагогіка, основи педагогічної майстерності). Цілісне ознайомлення майбутніх педагогів з особливостями навчання іноземної мови в початковій школі не передбачено.

Відомий ще один шлях підготовки майбутнього вчителя до викладання іноземної мови в початковій школі – через педагогічні факультети, де готують учителів початкової школи з різними спеціалізаціями, зокрема й «Іноземна мова».

Порівнюючи навчальні плани підготовки вчителя іноземної мови та вчителя початкових класів зі спеціалізацією «Англійська мова» (див. табл.), зазначимо, що кількість годин іноземної мови у них суттєво відрізняється: у першому випадку – 1980 год. основної мови, у другому – 558 год. Для спеціальності «Початкова освіта» відсутні такі навчальні дисципліни, як практична фонетика та практична граматики, теоретична граматики та теоретична фонетика, лексикологія та ряд інших практико зорієнтованих курсів, що, на нашу думку, є негативним моментом, оскільки для того, щоб навчити школярів правильної вимови чи вмінню правильно будувати речення, необхідно самому бездоганно володіти цим умінням. Загальна кількість годин, відведених на виробничу педагогічну практику для дисциплін спеціалізації на факультетах іноземних мов, майже втричі перевищує кількість годин для спеціальності «Початкова освіта», хоча, як відомо, саме під час педагогічної практики студенти використовують різні методи навчання, форми роботи, аналізують, порівнюють свої дії і дії вчителя, роблять висновки, вносять пропозиції тощо, тобто оволодівають професійними вміннями і навичками.

Щодо психолого-педагогічних дисциплін, то в навчальному плані спеціальності «Початкова освіта» вони представлені досить розлого: вікова психологія, дидактика, теорія виховання, основи педагогічної творчості, педагогічні технології в початковій освіті. Зазначений підхід суголосний твердженню

дослідників про те, що фаховими дисциплінами на педагогічних факультетах мають бути педагогіка та психологія. У зв'язку з цим професор О. Люблінська зауважує: «Оскільки для розвитку дитячої період початкового навчання відіграє особливу роль, то для того, щоб вчасно побачити індивідуальні особливості молодших школярів, необхідна належна психологічна підготовка фахівців із початкової освіти» [6, с. 27].

Висновки. Підсумовуючи проаналізоване вище, зазначимо, що процес підготовки майбутніх учителів іноземних мов був досить тривалим. Сучасний етап характеризується достатньою кількістю годин іноземної мови, практичної граматики, практичної фонетики, педагогічної практики та інших дисциплін, які передбачають не лише опанування іноземною мовою та впровадження її у навчальний процес, а й ознайомлення зі звичаями, традиціями та особливостями культури країни, мова якої вивчається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Буренко В. М. Про викладання іноземних мов у початковій школі м. Києва / В. М. Буренко // Початкова школа : науково-методичний журнал. – К. : Початкова школа. – 2002. – № 11. – С. 44–45.
2. Вергелес Г. И. Дидактические основы формирования учебной деятельности младших школьников / Г. И. Вергелес. – Л. : ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1989. – 74 с.
3. Верещагина И. Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе : пособие для учителя / И. Н. Верещагина, Г. В. Рогова. – М. : Просвещение, 1988. – 224 с.
4. Занков Л. В. Дидактика и жизнь / Л. В. Занков. – М. : Просвещение, 1968. – 175 с.
5. Константинов Н. А. Очерки по истории средней школы / Н. А. Константинов. – М. : Учпедгиз, 1947. – 247 с.
6. Люблинская А. А. Назревшие вопросы подготовки учителя начальной школы / А. А. Люблинская // Советская педагогика. – 1966. – № 8. – С. 23–27.
7. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : АПН України, 2003. – 68 с.

Дата надходження до редакції: 10.09.2015 р.